

PRAKRITI (प्रकृति)

* व्युत्पत्ति :-

प्र + कृ + क्तिन् = प्रकृति

प्रत्ययवाह्य in ovum body, whatever the क्या
occurs in प्रकृति

→ निरुक्ति :-

- प्रकृति इति स्वभावम् (C.V. 4/95)
- प्रकृतिः शरीर स्वभावम् । (A.H. 5 1/9-10)

physical and mental state of particular person

- शुक्र शोणित संयोगे यौ भवदोष उत्करः ।

प्रकृतिः जायते तेन तस्या मे भवति शृणु ॥ [S.BHA 4/63]

when sperm and ovum unites, then the offspring gets the prakriti it remains throughout the life death

- सम चित्त अनिल कफ - equilibrium of all dosha is healthy

इन्द्रियोषण - हिन प्रकृति

द्विदोषण - मध्य प्रकृति

→ Synonyms :-

स्वभाव, भिडगं, परलात्मानि, धारणी

⇒ Factors influencing pregnancy in inter-
uterine pregnancy and extra-uterine life :-

तथा - शुक्रशीलित चक्रीत काल गभारिच प्रकृति, आवर
आहार विहार चक्रीत, अशुभत विकार चक्रीत च गभ
हारीर अपेक्षते (C.V. 8195)

IUL

शुक्र शीलित - nature of sperm and ovum
(Depending upon parents, the nature
of offspring occurs)

काल गभारिच - age of person / proper time of
intercourse / good condition of uterus

EUL

आवर आहार विहार - the food and drink of pregnant
should be properly followed

अशुभत विकार - the disease that is interfering
from intercourse the delivery
then it affects the offspring

शुक्र अशुद्ध गभारिच भोज्य चैव गभारिच प्रकृति ।
यः स्याद् दौर्गुण्य अधिकस्तेन प्रकृतिः सप्तय आदिता ॥

The factors like sperm, ovum ; गर्भिणी भोज्य चैव
i.e., आहार विल विहार of pregnant woman
are responsible depending on nature. The
nature of offspring is responsible.
The best प्रकृति is Hemavanta :-

तत्र प्रकृति जाति प्रसक्ता च कुल प्रसक्ता च, देश अनुपातिनी च, काल अनुपातिनी च यद्यो अनुपातिनी च, प्रत्ये आत्म-निश्चिता च इति । [C. In. 2/5]

जाति - the offspring and influenced by
ex :: eyes of Chinese people, Negroes

कुल प्रसक्ता - depends on physicality, Family
ex :: Jharkhand

देश अनुपातिनी - depending upon देश

ex :: जाति - जात (जातिगत)

अनुप - कफ (रक्तवात)

काल अनुपातिनी - प्रकृत काल काले गर्भिणी काल चित्त

यद्यो अनुपातिनी - यद्ये गुणवत् चित्त of person

प्रत्ये आत्मनिश्चिता :: different character, the प्रकृति
depends on these factors

[स्वभाविक
वच]

→ Classification :-

(1) Seed :-

देहप्रकृति	मनस प्रकृति
- वातज	- शारीरिक
- पित्तज	- राजसिक
- क्लेशज	- तामसिक
- वातपित्तज	- सत्त्वज
- वातक्लेशज	- रजसज
- पित्तक्लेशज	- सत्त्वतम
- समदीपज	- समगुण

2) Jyavashcheev :-

जाति प्रसक्त *

कुल प्रसक्त - विजमंत्यावज विमालिय

देश अनुचालिनी - विजमंत्यावज Desh

काल अनुचालिनी - विजमंत्यावज रजितु / Sevasan

वर्ग अनुचालिनी - Dependant upon age

ग्रन्थ आत्मनियत - Dependant upon विजमंत्यावज वर्ग

3) Caste :- (dependant upon वंशज, not family)

ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शुद्र

4) Bhavyamirv :-

पृथ्वि, जल, अग्नि, वायु, आकाश

→ Characteristic feature of each Ring of देह-प्र

वातज (Vatavyaj) :-

कञ्ज → अचल अल्प शरीर - वज्र, लघु, Shovast body

स्वर - प्रल - Spontaneous voice

कञ्ज - वज्र

आम - low pitched voice

अन्न - low pitched

वस्त्र - Stymmeaning

ज्वर - low voice

आग कफा च - less sleep

लघु - लघु चपल - light design

लघु गति - very fast वायु

लघु चेष्टा - not related to विजमंत्यावज वर्ग

आहार } light food (dye to पचने आसिन)
विहार }

चले → अनवस्थित - vibration - सन्धि - joints
आँख - eyes
भ्रू - eyebrow
हनु - jaw, etc.
मोँठ - lips
बिड़वा - toynge
शिर - head
स्कंध - shoulders
पालि - hands
पाद - legs

बहुल → बहु प्रमाण - in great extent or in great quantity
सिखण्डर - prominent tendons and veins
अने visible

शीघ्र → शीघ्र सभारम्भ - starts the work very fast
but does not complete
शीघ्र आँख - heart very fast
शीघ्र विकार - disease occurs very fast
शीघ्र राग विराग - attach with things easily
अनल वतच also easily
शुल ग्रहि - grasp very fast
अल्प स्मृति - short term memory

शीत → असहिष्णुत्य - cannot tolerate cold temperature
शीत रूय - compared to others, they shiver most

परुष -> Dasya वक्त्रो मयुग्मस्य of केश - hairs
 शमश्रु - मयुस्थिचर
 रीम - body hairs
 गेख - मयांस
 दशन - teeth
 वदन - face
 पाणि - hands
 पाद - legs

विराद -> स्फुरिता अङ्गव - ज्वार on heel
 सन्धि शब्द - ज्वरान्ग जोम्स वक्त्रो voice,

मयु -> वल - less strength
 मायु - less life span
 मयु - less offspring वक्त्रो love towards these
 साधना - less achievement
 धन - less wealth

→ According to भाचार्य सुभुल :-

प्रजागरुक् - less sleep
 शील द्वैषी - not able to tolerate cold
 दुर्भङ्गा - body like not good looking
 स्तनी - stealing matter
 मानस्य - ज्वारान्ग
 गन्धर्वचित् - less beauty connection
 स्फुरिता - checked heel
 क्रीडी - less amuse
 दन्त नख खादी - keeping eating मयांस वक्त्रो
 मयांस सोयन्त वक्त्रो teeth.
 अधृति - not much knowledge
 रश्मि मर्तर - not have more friends

कृतघ्न - गलत व बिगड़ Person.
कृशपरुषा - lean. Feinted या

→ विपत्ती च गच्छति संक्रमणं सृष्टः :-

in dreams, he will feel like falling,
jumping in air or in between the forest

⇒ Animacy with वाल प्रकृति (अनुकूलता) :-

→ भव्य (goddess) :-

- कृशपरुषा - lean
- लघुगति - first movement
- लघु आहार - takes less food but frequently

→ गाम्भीर्य (fox) :-

- स्तनी - stealing गुप्तपद
- मात्सर्य - jealousy
- परुष शर्म वदन - वज्रु body hinders लम्बी वचनम्
compulsion

→ शशा (जवब्बि+) :-

- अल्प बल - less strength (अल्प शरीर)
- अनवस्थित चालिना वाद - moves व 10x वगैरे does not sleep

→ आशु (जव्) :-

- स्तनी - stealing गुप्तपद, अल्प शरीर; अपाचित
- कृशपरुषा - lean
- (Feinted या बचत जगल गुप्तपद)

→ उद्वेग (व्यगमय) :-

- रुद्र स्वर - वज्रु voice
- अपाचित - lean
- परुष शर्म - जव्बु उरान.

→ शुनो (नीवु) :-

- अल्प शरीर - short and small body
- प्रलत स्वर - monotonous voice

→ गृधु - (Vyaapane)

- दुर्भागा - not good looking
- कृच्छन् - not faithful

→ काक (काव) :-

- प्रलत स्वर - monotonous voice
- (Bhavak colour)

→ खर (लोमख्यु) :-

- प्रलत स्वर - monotonous voice
- दुर्भागा - not looking good
- अधृति - not having knowledge

→ According to Shuanghany :-

अल्प केश केशा क्का वाचल्य च भनस ।
आकाश चारी स्वर्णेषु वात प्रकृतिको नरः ॥

अल्प केशा - less hairs

केशा - less body

क्का केश - less hairs

वाचल्य भनस - vacillate (चंचल भनस)

Deviams are seen related to spy.

⇒ चिलब (Pimply) :-

उष्ण → उष्ण सहिष्णुता - warmest tolerate heat

उष्ण सुख - warm dry place / hot body temperature

अपदात गात्र - wheest colorated body (गोश्चर वर्ण)

प्रभूत विपल - blackish discoloration

सुकुमार - delicate

→ व्यङ्ग - black spot (भगा)

तिल - mochas

चिउक - pimples

भुत पिथासा वन्त - hygienic warm thirst

अभ्र (चिउक) - [looking older at elderly age]

वर्णी - complexion

चर्मित - white hair at elderly age

श्यामिन्त्य - blackness

प्राय (most probably) - मृदु (soft), मध्य (less)

कपिल - Brownish / गन्धुडि

ब्रह्म - mustache

मौम - body hairs

केश - hair

→ पराक्रम - long-lived

लीडल अग्नि - high digestive fire

प्रभूत भ्रान्त्यान - more more विशर

वर्णश असहिष्णुता - warm tolerate high

दन्त शूक - tooth decay

द्रव → अच्छ - clear

शिथिल - weak firmness

मृदु - soft

प्रभूत (more) मृदु (मि कसे फयलमानु) - भूष, चुरीय, स्वेद

વિશ્વ-મંત્ર → અલ્પ શુક - less શુકધાનુ

અલ્પ વ્યવાય - less sexવા વાંગમળ

અલ્પ અંપત્ય - less affection towards children

મધ્યમ બલ - moderate strength

મધ્યમ આયુ - moderate life span

મધ્યમ જ્ઞાન વિજ્ઞાન - moderate knowledge

→ According to આચાર્ય સુશ્રુત

તોમ વર્ણ વ્યવાયish - જલ્દી લોખા) of નયન + નવાંડ

નયન - eyes

તોલુ - પાત્ત

લિદ્ધા - tongue

કોંઢ - lips

ચોળિ વાક તલ - 5 અંગિલે of

harmal & Feet

દુમર્ગ - ચગાય / બલ વેક

શીપ્ર કોંપ પ્રસાદ - gets chagay fist વાડો વ્યામસ
down fist

મંધાવી - intelligent

નિયુલ મતિ વિગૃહ્ય - eleva in elevated

સૂચ સનુ કનક પનાશ કર્ણિકા કૃતા વિદ્યુતી ઊલ્કા

→ જલ્દી લોખા flowers on ગોળી on fire in dream

ન અચાલ - fearless

પ્રભામ - will not 5 અંગમલેત easily

સત્ય વાન મયિ - helps everyone

→ Animals with five senses :-

- भुवङ्ग (Snake) :-

लाल वर्ण - yellowish skin

सुकुमार - delicate

मृदु उष्ण मुख - soft and hot body temperature

- उलूक (Crow) :-

लाल वर्ण नयन - red eyes

मैथिली - intelligent

उष्ण सहिष्णुता - not able to tolerate heat

- गन्धर्वपक्ष (Medicinal birds) :-

like scents, glands, poetry, story, singing, dancing etc...

- मोर्छार (Crow) :-

सुकुमार - delicate

मध्यमबल - medium body strength

- grey eyes

- वानर (Monkey) :-

मैथिली - intelligent

अवकाश जात्रा - brownish skin
grey eyes

- वाघ (Tiger) :-

चराक्रम - very strong

लाल वर्ण - yellowish skin

न भयाल - fearless

- रुक्म (Deer) :-

लाल नयन - red eyes

चराक्रम - very strong

→ According to Shushruta Nidhan :-
(Accordingly symptoms are explained)

अकालं चालित्यं व्योक्तं श्रीमान् श्वेदी च शैवः
स्वप्नेषु वीतिचक्षुः दृष्टा चितप्रकृतिको नरः ॥

अकालं चालित्यं - early unconsciousness of brain
व्योक्तं - spoken
श्रीमान् - धृतिमान्
श्वेदी - more swarthy
शैवः - पुरुषः

Discharges are seen with fine or red/
yellow colour thing.

→ According to Astanga Hridaya :-

शुचि - maintaining cleanliness
नारिणां अनाभीमता - not getting attracted to
opposite
अल्पं चक्षुः - less eyes
तनुं चिड्गानि चक्षुः - small eyes, brown eyes,
not eyes

They like to have मधुर, कषाय, तिक्त रस.

→ कफाज्य (Kaphajya) :-

बिनाध → अङ्गा → oily skin

श्लेष्म → अङ्गा → smooth body

भृदु → द्रष्टृ सुख - attractive person
सुकुमार - delicate
अविदाल गात्र - white in colour

मधुर → प्रभुत शुक्र - more शुक्र सोरता
प्रभुत व्यवाय - more interest in sexual activity
प्रभुत यत्न - more offspring will be there

सार → संतत स्थिर शरीर - well formed and perfect body

सान्द्र → अचंचित अङ्गा - well formed body
चरिचूर्ण अङ्गा - deformation

मन्द → मन्द चरित्र - slow movements
मन्द आहार विहार - slow eating food and moving

स्थिर → अशीघ्र आरम्भ - will take time to start the work
but finishes quickly

अशीघ्र आरम्भ - not get hurt very fast
अशीघ्र विकार - less manifestation of disease

गुरु - भार अधिष्ठित अवस्थित गतय - stable movement
of body moves slowly

शीत - अल्प भूत लूहता - less hunger and thirst
अल्प संताप - less body temperature
अल्प म्येद - less sweet secretion

विचारण → सुश्लिष्ट सार सन्ध बन्ध - well formed compact joint

अक्ष → प्रसन्न (good) - दर्शन - teeth
नयन - eyes

प्रसन्न स्निग्ध वर्ण स्वर - voice will be good

बलवन्ता - more strength

वसुमन्ता - more offspring

विद्यावन्त - more knowledge

आयुस्थान - good complexion

आयुमन्त - long life

→ According to आचार्य सुश्रुत :-

More fair skin (वर्ण)

सुभग :- lacy

मधुरप्रिय - lips more sweet

कृता - graceful

धृतिमान - remember all things

सहिष्णु - capable to tolerate difficulty

अलोक्य - not get jealous

चिरग्राही - slow grasping power but memory is strong

हृदय - stable person

शुक्लभक्त - clean white skin

स्थिर मृदु अङ्ग मिर दौर्बः - deep calm low voice like lion

सूक्ष्म (अन्वेषण) - संप्रगम इंस प्रकृति, अन्वेषण
everything will be seen white

रक्तान्न नैव - red color in comess of eyes

स्निग्ध वणि - speaks in good voice

सत्यगुण - will be there

हृदशास्त्रगति - will be having knowledge of शास्त्र

स्थिरमित्र - Stable friends will be there,
स्थिरधनः - wealth

चाशान्वय चिरान् प्रददाति बहु - always ready to
help others

→ Animals with कर्प प्रकृति :-

- ब्रह्म, रुद्र, रुद्र, वरुण - विद्यावन्त - have more knowledge
अमोह्य - do not get jealous
सत्यगुण will be there

- सिंह (lion) :-

बलवन्त - more strength
प्रसन्न स्निग्ध स्वर - high resonant voice

- अश्व (horse) :-

दृष्टि सुख - have well formed body
स्थिर मित्र - are faithful

- गज (elephant) :-

भ्रूवाम्भार - broad forehead
गुरुगति - stable movement

- गौवृक्ष (ox) :-

बलवन्त - strength
Mighty body

- नाग (eagles) :-

बलवन्त - strength
स्थिर मित्र - are faithful

- हंस (swan) :-

शुक्लम्भ - clean white skin
अमोहयान् - they like water

→ According to Shwamedhany:-
(swamidy symptoms are explained)

मलय केशः कुर्या कर्मा वाचात्मश्चतमानसः ।
माकाशचारी स्वप्नेषु वात प्रकृतिको नरः ।

गंभीर बुद्धि - stable knowledge and mind

स्थूल मृदा - well formed body

स्निग्ध केशः - deep rooted and good
looking hair

महाबल - strong

Disorders are seen related to swimming
in water

→ According to A.H. :-

कफ → प्रमथ्ये वाहु - beared shovaled

च्युपित्त वम - broad and elevated chest

महाभार - big forehead

वदन्ति न निश्चुर - speak on sound in such
manner that opposite

person did not get hurt

रुद्ध वीच वैर्य - make enemies for life

मिल चममल - thick eyelashes

They like to take milk कषाय कडु रस,

→ मानसिक प्रकृति :-

मानसिक प्रकृति		
↓ भौतिक (7)	↓ राजसिक (6)	↓ तमसिक (3)
1) ब्रह्मा	1) असुर	1) पाशव
2) अर्श	2) शम्भु	2) भक्ष्य
3) इन्द्र	3) पैशाच	3) वागम्य
4) यम	4) सूर्य	
5) वरुण	5) प्रेत	
6) कौशिक	6) शकुन	
7) गन्धर्व		

* Importance :- we can able to take prevention of disease and avoid the manifestation of disease.

→ सान्त्विक :-

1) ब्रह्मा :- बुद्धि - cleverness

स्वयं अभिसन्ध - self control

वितात्मन - self control

अ विभागिन - divides the work properly

ज्ञान - knowledge

विज्ञान - investigation

वचन - good speech

प्रतिवचन - able to give answer for

स्मृतिभण - good memory

काम - क्रीडा, लीला, मान, मोह, इत्यादि - इष्ट -

control over the

दास्यीय वश

२) अर्थाः :- इत्या - follows आंत्यवास

अध्ययन - study things properly

वृत्त शैल - will be doing वृत्त व इवने फोन गांत्यवास

प्रत्येक - follows प्रत्येक

परम अतिथि वृत्त - respects guests व other people

अचान्तम् - not having self importance

भद्रमान - रोग - द्वेष - मोह - माँ - शैव - control over

प्रतिभाव वचन - expert is speech] धारणीय वेग

विज्ञान - more knowledge वरुण उपवस्य वरुण

उपधारण शक्ति - more understanding power

संपन्न - wealth is also good (स्मृतिम्बं)

३) इन्द्र :- ईश्वर्यवन्त - wealthy

आदेय वाक्य - that words which are वरुणवर्ण

पेशान - follows आंत्यवास

शरम् - have / व्यवहार

आविस्वर्न - good strength

लज्जसायलम् - good complexion

विष्वक् कर्माणि - will do वरुण the have वरुण

दीर्घ दर्शन - have faith and good

धर्म - अर्थ - काम - will follow धर्म अर्थ व काम

४) यम :- भवस्थित - keeps वरुण record / write the things

प्राप्त कारिका - do the work in time

असंप्रिय - will not go for वरुण वरुण

उत्थानवन्त - will be वरुण

स्मृतिमन्त - strong memory power

ईश्वर्यमिच्छत - wealthy

रोग - इत्या - द्वेष - मोह - control over धारणीय वेग

- 5) वरुण - सुर - brave
 धार - persistence
 शुचि - cleanliness
 अशुचि द्वेषिता - don't like unpleasant things
 चञ्चल - follows anything
 अम्भा विहार - likes to play with water
 किच्छकर्मणा - will do all the hard work
 स्थान कौप प्रसाद - knows how to behave
 in any situation

- 6) कौर्वर :- स्थानमान उपभोग - will be having good
 position in society.
 चरितार संपन्न - wants to be in a
 financially follows धर्म-अर्थ-काम
 शुचि - cleanliness
 सुख विहार - likes to enjoy everything
 व्यक्त कौप प्रसाद - behave what he is
 feeling (does not hide
 feelings)

- 7) गन्धर्व :- प्रिय - likes
 नृत्य गति आदि - dance, music etc
 अत्र अन्त्याप - takes more
 शोक - like accumulation of sorrow
 इतिहास पुराण - like history
 कुशल - clean
 गन्धमान्य अनुर्माण - always like to spray scents
 वसन स्त्री विहार काम नित्य - like to be with
 opposite sex every special time

⇒ राज्यसिक् :-

1) असुर :- ~ शूर - bhavare

चण्डम - पांढरा

असूचक - Jewellery

अवैयं वन्त - weathers

औचिकं - भवय

शेड - जय (no money)

अननुकरी - law of kindness

अभि पूजक - self appreciation

2) राजस :- ~ अमर्षिता - मित्रांत्यमं

अनुबन्ध कौप - मज्जे पंगु

छिद्र प्रहार - strike to wear things

कूर - जय

आहार अति भोग रुचि भानिष प्रियतेम - व्यक्त मज्जे

वर्ग like non-veg

स्वप्न आवास वृद्धम - like to sleep more

3) पैशाच :- भेडा अशनि - व्यक्त मज्जे

स्त्रीलां स्त्री काम - वास्तविक opposite sex

वर्ग like देखवा वंति

अशुचि - like very things

शुचि द्वेषां - does not like cleanliness

भीरु - coward

भीषपितारं - वास मज्जे others व्यक्त मज्जे

विकृत आहार विहार - वास्तविक आहार विहार

4) સર્પ :- કુદરત શરૂ મકુદ્ય મીર - when young (કાનગર)
when not young (તોવત)

લીકલા - કાનગર

આચાર લુલમ - વચ્ચે

સર્પ - work with fear

ગાંધી આશર વિશર - વાલ્લયુક બ્યામ્ વાંથ
લ્યમંગ વાંથ ગોમંગ

5) પ્રેત :- આશર કામ - વલ્યુ વિચાર of food
મતિ દુઃખ શીલ - વાલ્લયુક કાલ
આચાર કચાર - કાલ વાંથ વાંથ વાંથ
અસંવિભાગિન - મત વિવિધ the work pr.
મતિ લાલુચમ - ગુલુચ્ય
કર્મશીલ - વાલ્લયુક મત વાંથ to વાંથ વાંથ
(inactive)

6) શકુન :- અનુષ્ઠાન કામ - like more intense sexual
લાંચિન્ય
મલ્લર આશર વિશર - વાલ્લયુક માંચિન્ય of
આશર વ વિશર
અનવસ્થિતમ - unstable
અમલ્લમ - not able to tolerate anything

⇒ લાંચિક :-

1) પાશવ :- નિશાક રિચુ મેંચમ - like of knowledge
લુગુચિતા ચાર આશર - like to eat more
મેંચુન ચર - like more sexual laંચિન્ય
સ્વચ્છશીલ - વાલ્લયુક like to sleep

2) मत्स्यः - मीन - cowardin

बुद्ध - बुद्धि इन

आहार बुद्ध - cowardin likes to eat

अनवस्थित मन - unstable mind

काम कौट - not able to control

हार्दिक वीर

सरलशील - cowardin wandering/moving

लौकिक - like to enjoy

3) मानसिक - आत्म - lazy

कपल अभिनिर्वृत्त आहार - only thing about food

सर्व बुद्धिचक्रे शीत - physically and mentally